

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 443-470, ELAZIĞ-2010

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ ATATÜRK'ÜN ORTADOĞU POLİTİKASI

Atatürk's Middle East Politic in the Period of the National Struggle

Ömer Osman UMAR*

ÖZET

İlkçağlardan itibaren Ortadoğu bölgesi coğrafi, iktisadi, ve dini öneme sahip olduğundan dolayı birçok devletin ilgisini çekmiştir. Tarih içerisinde dünyada önemli bir güç olmak isteyen bölgedeki veya bölge dışındaki tüm devletler Ortadoğu'ya sahip olmak istemişlerdir. Türkler XI. Yüzyıldan itibaren bölgedeki tüm halklarla çok iyi ilişkiler kurmuşlardır. Ortadoğu bölgesi 400 yıl gibi bir süre Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında huzurlu bir dönem yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Şerif Hüseyin'in isyan etmesi ile birlikte Türk-Arap ilişkileri bozulmuştur.

Birinci Dünya Savaşından sonra İngiltere ve Fransa'nın bağımsız bir Arap Krallığı kurmak vaadini tutmayarak Arap topraklarını işgal etmeleri ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları isyandan pişman olan Araplar tekrar Türklere yanaşmışlardır. Irak, Suriye, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Mısır'daki Arap milliyetçileri, önemli aşiret liderleri ile halk Mustafa Kemal Paşa'dan kendilerini kurtarmasını istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa Ortadoğu'daki bu devletlere gereken maddi ve manevi desteği vermiş ve sınır olduğu devletlerle İngiltere ve Fransa'ya karşı ortak askeri harekâtlar düzenlemiştir. Ortadoğu bölgesindeki halk Mustafa Kemal Paşa'yı kurtarıcı olarak görmüştür. Böylece bozulan Türk-Arap ilişkileri tekrar düzelmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Osmanlı Devleti, Türk, Arap, İngiltere, Ortadoğu.

ABSTRACT

A lot of state has interested in the Middle East since the ancient times, because it's territories has been important because of the positions of geography, economic and religion. During the historical process the states in the territories or outside have wanted to capture these territories for desiring to be one of the world's strongest countries. Turks have had very good relationships with the other notions in the territories since 11th Century. The Middle East had very nice and peaceful years for four hundreds years under the Ottoman rules, but these peaceful years

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ.

ended along with the rebellion of Şerif Hüseyin in the World War I. So the very good relationships between Turks and Arabs were damaged too.

After the World War I. Arabs felt remorse for their actions and desired to have very good relationships with Turks, because although England and France had promised to found the independent Arabic Kingdom, they captured Arabic territories. The Arabic nationalists and the important tribe leaders and Arabic people in Iraq, Syria, Palestine, Lebanon, Jordan and Egypt wanted Mustafa Kemal Paşa to recover them from the troubled position. Mustafa Kemal Pasha gave support to the countries of the Middle East as physically and psychotically and managed military operation against to English and French forces with together the neighbor countries. According to the people in the Middle East, Mustafa Kemal Pasha was a savior, so ruined relationships between Turk and Arabs started to recover.

Key Words: Atatürk, The Ottoman State, Turk, Arab, England, the Middle East.

GİRİŞ

Ortadoğu bölgesi tarihin ilk dönemlerinden itibaren birçok devlet ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle de çok sayıda istilalara uğramıştır. Ortadoğu bölgesine Sümerler, Samiler, Amurrular, Hititler, Asurlular, Medler Lidyalılar, Bizans, ilk dört halife ve ardından Emeviler, Abbasiler gibi devletler hakim olmuştur. Ortadoğu’da Türk yayılışı ve etkisi ise XI. Yüzyıldan itibaren başlamıştır. Selçuklular döneminde Irak’ta Suriye’de, idari, iktisadi ve eğitim alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Tarih içerisinde Ortadoğu bölgesi en huzurlu dönemini Türk hâkimiyeti altında yaşamıştır¹.

Selahaddin Eyyubi, Mısır ve Suriye’yi kapsayan büyük bir devlet kurarak, Haçlılara karşı bölgedeki Müslümanları başarıyla müdafaa etmiştir. Eyyubiler’den sonra kısa süre Moğollar bölgede etkili olmuşsa da daha sonradan Mısır ve Suriye bölgesi Memluklerin yönetimi altına girmiştir².

Yavuz Sultan Selim’in 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye savaşlarında Memlukleri yenmesi ile birlikte Ortadoğu bölgesinin büyük kısmına Osmanlı Devleti hâkim olmuştur. Yavuz Sultan Selim’in Suriye ve Mısır seferi sonrası Ortadoğu’daki güç dengesi Osmanlı Devleti lehine dönmüştür³.

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına giren Araplar, Avrupalı devletlerin emperyalist

¹ Muzaffer Erendil, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Ankara, 1992, s.9-11.

² Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara, 2006, s.76.

³ Zeine N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Çeviren:Emrah Akbaş), İstanbul, 2003, s.17-18.

politikasından kurtulmuşlardır⁴.

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında bulunan diğer unsurlara gösterdiği hoşgörüyü Araplara da göstermiştir. Osmanlı Devleti hiçbir zaman Ortadoğu bölgesinde asimilasyon politikası gütmemiştir. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki Arap vilayetlerinde Türkler yabancı kalmışlardır. Ortadoğu bölgesindeki Araplar ve diğer etnik ve dini unsurlar Osmanlı Devleti'nin her türlü imkânlarından faydalanmışlardır. Araplar en üst düzey idari ve askeri makamlara kadar yükselmişlerdir. Çoğu Arap, başbakan, şeyhülislam, paşa ve vali olarak devletin her kademesinde görev almıştır⁵.

18. Yüzyılda Necid'de Vehhabi hareketi, Suriye ve Lübnan'da yerel hanedanlıklar, Mısır'da Kölemenler birer güç olarak ortaya çıkışları ile Osmanlı Devletinin merkezi otoritesi zayıflamıştır⁶.

Türklerle Arapların arasının açılmasında milliyetçilik hareketleri etkili olmuştur. Çünkü Arap bölgelerindeki İngiltere, Fransa ve Amerika müesseseleri Arap milliyetçilik hareketini yanlış bir istikamette geliştirmişlerdir. Bu devletler Ortadoğu toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla Arapları Türklere düşman olacak şekilde yetiştirmişlerdir.⁷

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e bağımsız bir Arap Krallığı kurdurma sözü vererek, 10 Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne isyan etmesini sağlamışlardır. Şerif Hüseyin isyanı Türk-Arap ilişkilerini bozan en önemli husus olmuştur⁸.

Cemal Paşa'nın Aliye'de bir harp divanı kurarak, isyan hazırlığı içerisinde olan Suriye ve Lübnan'daki önemli Arap milliyetçilerini yargılayarak idam ettirmesi sonrası İtilaf devletlerinin bunu Türklere karşı kullanmaları bozulan Türk-Arap ilişkilerinin daha da kötüleşmesine neden olmuştur⁹.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşında Irak ve Sina-Filistin Cephesinde yenilmesiyle İngiltere Ortadoğu topraklarını işgale başlamıştır. İngiliz kuvvetleri Ocak 1917'de Güney Filistin'i, 9 Aralık 1917'de Kudüs'ü, 23 Eylül 1918'de Hayfa'yı 1 Ekim 1918'de Şam'ı, 8 Ekim 1918'de ise Beyrut'u işgal etmiştir. Böylece Ortadoğu

⁴ Adnan Şişman, "Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar", *Atatürk Uluslararası Kongresi 25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan, C.I*, Ankara, 2000, s.166.

⁵ Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.19, 25.

⁶ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.166.

⁷ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991, s.205.

⁸ Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.116.

⁹ Aptülâhat Akşin, *a.g.e.*, s.206.

bölgesindeki 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti son bulurken, Türk Arap ilişkileri ise yeni bir döneme girmiştir¹⁰.

1. Atatürk'ün Fransız İşgallerine Karşı Suriyelilerle İşbirliği Politikası

Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra 7 Kasım 1918'de İngiltere ve Fransa yayınladıkları ortak bildiriye Türk idaresinde yaşayan Arapların bağımsız milli hükümetler kurmalarına izin verdiklerini açıklamışlardır. Araplar bu açıklamadan sonra bağımsız milli Arap devletleri kuracaklarına inanmışlardır. 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansında İtilaf Devletleri Arapların isteklerini dikkate almamışlardır. Bunun üzerine Irak ve Suriye'deki Araplar İngiltere ve Fransa aleyhine tavır almaya başlamışlardır¹¹.

Mustafa Kemal Paşa, Türkler gibi Arapların da sömürgeci devletlere karşı mücadele ederek, bağımsızlıklarını kazanmaları fikrindeydi. Mustafa Kemal Paşa Temmuz 1919'da Sivas Kongresinde mazlum milletler ile Türk ulusal savaşı arasındaki benzerliği şu sözlerle ifade etmiştir:

“Mısır, Afganistan, Irak ve Suriye ulusları da İngiliz ve Fransız sömürgecilerine karşı kahramanca savaşım içindedirler”¹².

Türkiye, 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli ile Arapların kendi geleceklerini belirleme ilkesini birinci maddede şöyle kabul etmiştir:

“Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü silah bırakışımı (Mondros Mütarekesi) yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir...”¹³.

İngilizler ve Fransızlar Ortadoğu bölgesinde Pan-İslamizm tehlikesinin etkisi altında kalmaktan çekinmişlerdir. Türkiye direnişi ile birlikte Ortadoğu'daki tüm sömürge topraklarındaki halk İngiliz ve Fransızlara karşı harekete geçebilirlerdi. İslam Dünyası Türk topraklarının parçalanması önerileri karşısında İtilaf Devletlerine karşı kin ve nefret duyuyorlardı. Ortadoğu bölgesindeki Araplar ve tüm Müslüman Dünyası Türkiye'ye umut bağlamışlardı. Halifelik dünyanın dört bir yanında sömürge hayatı yaşayan Müslümanlar için bir ilham kaynağıydı.

¹⁰ Zeine N. Zeine, *a.g.e.*, s.119-120.

¹¹ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.167.

¹² İsmail Soysal, “İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Arap İlişkileri (1919-1939)”, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul, 2000, s.119.

¹³ Bilal N. Şimşir, *Atatürk Dönemi İncelemeler*, Ankara, 2006, s.48.

İngiltere savaş sırasında Araplara bağımsız bir Arap Krallığı kurmak sözü vermişti. Şimdi ise bu sözü yerine getirmek istemiyordu. Oysa Araplar Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerle birlikte hareket ederek, Sina-Filistin Cephesi ile Irak Cephesinde İngilizlerin kazanmalarına yardımcı olmuşlardı. Çok geçmeden Ortadoğu bölgesindeki Araplar İngilizlerden kendilerine herhangi bir fayda gelmeyeceğini anlamışlardı¹⁴.

İngiltere ve Fransa bölgeyi kendi hâkimiyetleri altına almışlardır. İtilaf Devletlerine karşı Anadolu'da Milli Mücadele hareketini başlatmış olan Mustafa Kemal Paşa Ortadoğu'daki halk için bir ümit kaynağı olmuştur. Araplar ve bütün Müslümanlar bu kurtarıcının etrafında toplanmak istemişlerdir¹⁵.

Atatürk 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkarak, Milli Mücadele hareketini başlattıktan sonra Anadolu'daki Milli Mücadele hareketi ile aynı kaderi paylaşan Araplar arasında işbirliği yapmaya büyük önem vermiştir¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa 17 Mayıs 1920'de Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınladığı bildiriye İslam dünyasına egemen olmayı düşünen İngilizlere karşı mücadelenin tüm Müslümanların görevi olduğunu vurgulamıştır¹⁷.

Türk kuvvetlerinin tüm dünyada ve Ortadoğu bölgesindeki Müslümanları kurtarmaya yönlendirilemeyeceği vurgulanarak, tüm İslam ülkelerinin bağımsızlık hareketine girişmeleri teşvik edilmiştir¹⁸.

Atatürk, Türk ve Arap milletlerinin bağımsızlığını savunmuştur. Onun için de düşman işgallerinin protesto edilerek, düşmanın yurttan çıkarılması için silah kullanmaya karar vermiştir¹⁹.

Atatürk bu sırada Arap ileri gelenlerine yazdığı mektuplarda ümmeti Muhammed'inin bağımsızlığı için ortak düşmana karşı işbirliği yapmanın farz olduğunu vurgulamıştır. Atatürk bu konuda 15 Haziran 1335(1919) tarihinde Irak Şeyhü'l-Meşayihi Uceymi Sadun Paşa'ya yazdığı mektupta durumu şöyle ifade etmiştir:

“...Bütün cihan-ı İslam'ın iki gözbebeği olan Türk ve Arap milletlerinin iftirak yüzünden ayrı ayrı düçar-ı zaaf olması Ümmet-i Muhammed için şanlı bir halde buna karşı el ele vererek Ümmet-i Muhammed'in hürriyet ve istiklâliyeti uğrunda mücadele eylemek bizler için farz-ı ayndır. Unsurların safvet-i an'anatını siyânet ile Makam-ı

¹⁴ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1987, s.183-184.

¹⁵ Aptülâhat Akşin, *a.g.e.*, s.191.

¹⁶ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.168.

¹⁷ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, s.130.

¹⁸ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 1999, s.238.

¹⁹ *Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi*, Kutu No:641, Gömlek No:60, Belge No:60-12.

Mukaddes-i Hilafet etrafında toplanarak küffâr esaretinden tahlisi giriban eylemeğe ma‘tuf mücahedatınızdan zat-ı necibaneleriyle beraber olduğumu arz ederim. Bu babdaki mütaalât-ı Aliyelerinin 13. Kolordu vasıtasıyla iş‘ar suretiyle müdavele-i efkâr etmeyi re‘y-i necibanelerine terk ile takdim-i ihlâs eylerim”²⁰.

Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak Mustafa Kemal Paşa’nın direnmesine rağmen İngilizler 9 Kasım 1918’den itibaren İskenderun Limanı başta olmak üzere Hatay, Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova bölgesini işgal etmişlerdir²¹.

1919 Yılından itibaren Osman Ordusundan emekli Yüzbaşı Asım Bey, İskenderun Sancağı çevresinde Fransızlara karşı mücadele etmiştir. İskenderun Sancağı halkı da Asım Bey ile birlikte Fransızlara karşı direniş hareketlerini sürdürmüşlerdir²².

Suriye’de kurulan Suriye Filistin Müdafaa-i Kuvayı Osmaniye Heyeti Şam, Halep, Hama, Humus ve Trablusşam ile Kuneytra’da şubeler açarak, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadele hareketine destek vermiş ve ortak düşmana karşı mücadeleye başlamışlardır²³.

Suriye Hükümeti yetkilileri, ortak düşman olan Fransa’ya karşı bir müşterek güç oluşturmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa’nın adamlarıyla ortak hareket etmişlerdir²⁴.

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele döneminde Suriye ve Hatay bölgesindeki Türk ve Arap milli direnişçileri ile işbirliği yaparak, Fransızları barış yapmaya zorlamıştır²⁵.

İbrahim Hanano, Kuseyr’deki Türk karargahına gelerek Fransızlara karşı mücadelede Türklerle beraber hareket etmek istediklerini bildirmiştir. Maraş’taki İkinci Kolordu Kumandanı Selahattin Adil Paşa ile de görüşerek, yardım almıştır²⁶.

Mustafa Kemal Paşa 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgal edilmesini İslam dünyasına duyururken, Halifeliğin merkezi İstanbul’un düşman işgaline uğradığı ve vatanın kurtuluşu için girişilen mücadeleye manevi yönden yardım beklediklerini beyannameyle şöyle vurgulamıştır:

“Şam’ın Kurtuba’nın, Kahire’nin, Bağdat’ın sükutundan sonra İslam’ın son Dar’ül-

²⁰ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.169.

²¹ Yusuf Sarıncay, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.357.

²² Ergünöz Akçora, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.332.

²³ *ATASE Arşivi*, Dosya No:29-154, Klasör No:599, Fihrist No:1-3,4

²⁴ Yünân Lebib Rızık, “İki Dünya Savaşı Arasında Arp-Türk Münasebetleri”, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul, 2000, s.480.

²⁵ Yusuf Sarıncay, *a.g.m.*, s.358.

²⁶ Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, 1978, s.41.

Hilafesi İstanbul da düşman silahlarının gölgesine düştü. Afrika'da, Hindistan'da iç Asya'da kahır ve cebir altına giren kardeş yurtlarına ağlarken, şimdi Kible-i İslam'ı, Ravza-i Nebevi'yi taşıyan Hicaz ve Yemen kıt'aları, Filistin, Irak, İngiliz saltanatının engin ve nihayetsiz anayolu haline geldi. Milletimize ve onun istiklali uğruna giriştiği mücadeleye manevi desteğinizi bir saniye bile eksik etmeyin"²⁷.

Paris Barış konferansında Arap topraklarında manda rejimi kurmaya karar veren İngiltere ve Fransa San Remo Konferansı ile Ortadoğu'daki manda rejimlerini aralarında paylaşmışlardır. Bu paylaşımında Suriye ve Lübnan Fransız mandasına verilirken, Irak, Ürdün ve Filistin ise İngiliz mandalarına verilmiştir²⁸.

1920 Yılı Mayısında Suriye'deki büyük bir çoğunluk Türkiye taraftarı idi. Araplar Fransızlara karşı çıkarak mücadele etmişlerdir²⁹.

Mustafa Kemal Paşa, Ortadoğu'daki tüm Araplara, Afganistan'a ve Hindistan'a kadar tüm İslam Dünyasına bildirimler göndermiştir. Şeyh Ahmet Şerif es-Sunusi de Mustafa Kemal Paşa'ya hizmet etmeye hazır olduğunu bildirmiştir³⁰.

İslam ülkelerinde Türkler, Batı egemenliğine karşı başkaldıran lider millet olarak görülmüştür. Bu ülkelerin Türkiye'ye karşı olan saygınlığı, Batı'nın parçalama politikasına ve sömürüsüne başarıyla karşı çıkmasından ileri gelmiştir³¹.

Milli Mücadele Hareketinin başlarında El-Arap Gazetesi "Geçmişte Türklerle Araplar arasında ekilmiş olan fesat tohumlarının doğurduğu yanlış anlamalar ne olursa olsun, bu iki kavim aynı düşmanlara karşı aynı aşk ile mücadele etmek zorundadır" diye yazmıştır³².

Araplar bağımsızlık beklerken, 24 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda Avrupalı devletler Ortadoğu mandalarını aralarında paylaştılar. Suriye Fransız, Irak ile Filistin İngiliz manda yönetimine bırakıldı.

Irak, Filistin ve Suriyeli Araplar ise hayal kırıklığına uğrayarak, San Remo Konferansı ile kurulan bu mandalara karşı çıkıp, yapılan bu düzenleme ile Wilson ilkelerinin açıkça ihlal edildiğini dile getirmişlerdir³³.

Araplar, İngiltere ve Fransa'nın savaş öncesi ve savaş sırasında verdikleri vaadlerinden durmayacaklarını görünce, Türklerle ortak düşmana karşı mücadele etmek

²⁷ Adnan Şişman, *a.g.m.*, s.169.

²⁸ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.237.

²⁹ *ATASE Arşivi*, Kutu No:946, Gömlek No:120, Belge No:120-1

³⁰ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.188.

³¹ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.83.

³² Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.343.

³³ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 2003, s.77.

amacıyla harekete geçmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek ve mukarrerat müzakere etmek amacıyla Suriye ve Filistin İttihad-ı İslam murahhası Şeyh Abdülkadir Efendi Emir Faysal ve tüm Arapların temsilcisi olarak Antep'e gelmiştir³⁴.

Mustafa Kemal Paşa, 9 Mayıs 1920'de Büyük Milet Meclisinde yapmış olduğu konuşmada Suriyelilerin ve Faysal'ın bizimle anlaşmak istediği ve bu amaçla temsilci gönderdiği, temsilcinin Faysal ve Hükümetin onayını aldıktan sonra gelmesini istemiştir. Atatürk bu kişinin Iraklı Sıtkı Bey olup, yetkili temsilci sıfatıyla tekrar görüşmek amacıyla Mardin'den hareket ettiğini dile getirmiştir³⁵.

Fransızlar San Remo Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda harekete geçerek, bölgede manda idarelerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. 20 Temmuz 1920'de Suriye'yi işgal ederek, Şam merkezli bir idare kurmuşlardır. Bu durum Suriye'deki Arap milliyetçilerinin tepkilerine neden olmuştur. Suriye'deki Arap milliyetçileri teşkilatlanarak Fransızlara karşı tavır almışlardır³⁶.

Suriye'de Hayati Bey'in teşvikleriyle Kral Faysal, Atatürk'ten yardım almak amacıyla Ankara'ya Binbaşı Bedi ve Sait Haydar Bey'den oluşan bir heyeti gizlice göndermiştir. Ancak İngilizler bunu haber alınca kral heyeti tekrar geri çağırarak zorunda kalmıştır³⁷.

Mustafa Kemal Paşa, Suriye'deki Milli Mücadele taraftarı olan adamlarına verdiği emir ile düşmana karşı Suriyelilerin harekete geçmeleri ile ilgili beyannameler dağıtmalarını istemiştir. Suriye'deki partiler de Türkiye taraftarı ve İslamcı bir politika izlemişlerdir. Türk-Arap ittifakı Anadolu'da İtilaf devletlerine karşı yapılan mücadeleyi kolaylaştırdığı gibi İtilaf Devletlerini de endişelendirmiştir. Suriye'deki İslam Birliği Cemiyeti, Paris'te toplanan Barış Konferansı'na 600 imzalı bir telgraf göndererek, halifelіği temsil eden Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan çıkarılmasına, halkı Türk olan yerlerin anavatandan koparılması ile Türk bağımsızlığının çiğnenmesine itiraz etmiştir³⁸.

Suriyeliler kendi ülkelerinin Türkler tarafından idaresini istiyorlardı. Yasin Paşa, Cafer Paşa ve Halep'teki Şerif taraftarı diğer subaylar, Osmanlı idaresini tekrar istedikleri yönünde Mustafa Kemal Paşa'ya yazılar göndermişlerdir. Yasin Paşa Anadolu'ya gönderdiği bir heyet vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemiştir. Türkiye, Irak ve Suriye arasında bir konfederasyon kurulması yönünde milliyetçi örgütler önerilerde

³⁴ ATASE Arşivi, Dosya No:8/141, Klasör No:594, Fihrist No:31.

³⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, Ankara, 1980, s.24.

³⁶ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.78.

³⁷ Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.208.

³⁸ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.241-242.

bulunmuşlardır³⁹.

Türk kuvvetlerinin organizasyon ve desteğiyle Hacim Paşa ile Fransızlara karşı ortak askeri hareketler yapılmıştır⁴⁰. Yine Çerkez Bedri Bey komutasındaki Türk birliği İbrahim Henanu ile birlikte bir bayrak altında Fransızlara karşı mücadele etmişlerdir. Türklerle Araplar arasındaki kardeşliğe işaret eden bayrağın bir yüzünde Türk bayrağı diğer yüzünde ise Arap bayrağı vardı⁴¹.

Suriye'deki direnişçilere gerekli silah ve parasal desteği Mustafa Kemal Paşa 2. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla ulaştırmıştır. Yine Suriye'de Fransızlara karşı Araplarla yapılan işbirliği ile ilgili yazışmalar da 2. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla yürütülmüştür⁴².

Suriye'de önemli aşiret reislerinden biri olan Hacim Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı yazıda: Halep, Deyri Zor ve Bağdat'a kadar olan sahada ne görev verilirse yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir⁴³.

Türk Kurtuluş Savaşının zaferle neticelenmesinden sonra halk Halep'i bayraklarla donatmış ve sabaha kadar Türkiye lehine sevgi gösterilerinde bulunmuştur⁴⁴.

Atatürk'ün bu sıradaki Arap politikası Türkiye'nin Güneydoğu sınırlarında Arap ülkelerindeki yerli halkın işbirliğini sağlamak, Fransızları iki cephede çarpışmaya ve sonunda Kilikya konusunda anlaşmaya zorlamaktı. Irak sınırında ise bazı olaylar çıkararak, İngilizleri zor duruma düşürmekti⁴⁵.

Türk Mili Mücadelecileri Arapların kendi topraklarında kendi kaderlerinin sahibi olarak yaşamaları taraftarıydılar. Bu hususu İsmet İnönü anılarında şöyle ifade etmiştir:

“Biz, milli mücadeleye başladığımız zaman, Araplara gösterilebilecek saf yürek ve iyi niyet delilini hiçbir tereddüde mahal vermeyecek surette göstermiştik. Bizim bulduğumuz hal şekli şudur: Osmanlı İmparatorluğundan çıkan Türk milleti, Araplar üzerinde herhangi bir amaç iddiasından kesin surette vazgeçiyor ve Arap milletini kendi evinde, kendi kaderinin sahibi olarak yaşamak salahiyetinde görüyor ve gösteriyordu... Milli Misakla Arap ihtilali ilanı, istilacı devletlerin Arap davasında takip ettikleri tezin

³⁹ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.193.

⁴⁰ *ATASE Arşivi*, Kutu No:922, Gömlek No:200, Belge No:200-1.

⁴¹ Abdülkerim Rafik, “Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926”, (Çeviren Sabahattin Samur), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:88, İstanbul, (Şubat), 1994, s.44.

⁴² *ATASE Arşivi*, Dosya No:25-2, Klasör No:11-68, Fihrist No:9

⁴³ *ATASE Arşivi*, Dosya No:239-462, Klasör No:1690, Fihrist No:26-1.

⁴⁴ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.243.

⁴⁵ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.194-195.

ciddi ve samimi olmadığını derhal meydana çıkarmıştı...”⁴⁶.

Türkiye ile Fransa arasında yapılan Ankara Antlaşması ile iki taraf arasındaki savaş sona ermiştir⁴⁷. Ankara Antlaşması ile İskenderun Sancağı Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Ancak bu antlaşma ile Sancak'taki Türklerin çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli ortamı hazırlayacak hükümler konmuştur⁴⁸.

Türkiye ile Fransa arasında Ankara Antlaşması yapılmasına rağmen, Türkiye Fransızlara karşı mücadele eden aşiret reislerine sahip çıkmaya devam etmiş ve onları desteklemiştir. Milli Mücadele taraftarı olan Şammar Şeyhi Abdülkerim Bey, 8 Mayıs 1922'de Hasiçe Nahiyesinde Fransızlara karşı mücadele etmiştir. Türkiye de Şamar Şeyhi'ne yardımcı olmaya çalışmıştır⁴⁹.

Ankara Antlaşmasından sonra da Türkiye'nin Suriye'deki Kuvâ-yı Milliyecilere olan desteği gizli olarak devam etmiştir. Bu durum da Suriye'deki Türk sempatisinin devamını sağlamıştır. Halep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hilal Bey tarafından 3 Haziran 1922 tarihinde verilen raporda Şam'da yapılan gösteride çoğunluğun “Yaşasın İstiklal, Yaşasın Mustafa Kemal ve O'nun da himayesini istiyoruz” şeklinde bağırışlardır⁵⁰.

1923 Yılında Lozan görüşmeleri kesildiği bir sırada Adana'ya gelen Antakyalı bir heyet Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamış ve Mustafa Kemal Paşa da bu heyete; “Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz” demiştir⁵¹. Lozan Barış Antlaşmasınının 3. maddesi ile Ankara Antlaşmasınının geçerli olduğu kabul edilmiştir⁵².

2. Atatürk'ün İngiliz İşgallerine Karşı Iraklılarla İşbirliği Politikası

Irak'taki Arap milliyetçileri ağırlıklı olarak sınır kesimlerinde İngilizlere karşı Türklerle işbirliğine yönelmeye başlamışlardır. Bilhassa da bu işbirliğini kuranlar önceden Osmanlı idaresinde çalışan yerli kişilerdi⁵³.

İngilizler ise bölgede tutunmak amacıyla oradaki Hıristiyan unsurlara büyük önem vermişlerdir. Zaho civarındaki Hıristiyanları silahlandırıp, onları korumaya yönelik tedbirler almışlardır⁵⁴.

⁴⁶ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.189.

⁴⁷ ATASE Arşivi, Dosya No:36-156, Klasör No:600, Fihrist No:8

⁴⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000, s.589.

⁴⁹ ATASE Arşivi, Dosya No:215A-214, Klasör No:1626, Fihrist No:10

⁵⁰ ATASE Arşivi, Dosya No:215A-214, Klasör No:1626, Fihrist No:11-1

⁵¹ Ergünöz Akçora, *a.g.m.*, s.338.

⁵² Yusuf Sarımay, *a.g.m.*, s.359.

⁵³ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.189.

⁵⁴ ATASE Arşivi, Kutu No:746, Gömlek No:155, Belge No:155-1

Fransızlar da kendi işgal sahalarını Musul'a doğru genişletmek amacıyla buradaki aşiret reisleri ile Hıristiyan gruplarla münasabat kurmuşlardır. Bunlardan biri de İngiliz yanlısı olan Nasturi ileri gelenlerinden Ağa Patros olmuştur⁵⁵.

Musul Vilayetinde Akra, Ammediye, Dahuk ve Zibar mevkilerinde aşiretlerle İngilizler arasında meydana gelen çatışmalarda İngilizler büyük kayıplar vermişlerdir⁵⁶. Akra'ya gelen İngiliz siyasi hakimi Zibar Aşireti tarafından öldürülünce, İngilizler baskılarını iyice arttırarak katillerin teslimini istemişlerdir⁵⁷.

Nihad Paşa, Musul'da İngilizlere karşı Araplarla birlikte ortak bir saldırı düzenlemek amacıyla gereken hazırlıkların yapılmasını istemiştir⁵⁸. Elcezire Cephesi kumandanı Nihad Paşa Bağdat'a kadar olan sahada bulunan aşiret reislerine Milli Mücadele hareketinin amacı, başarıları ve İngilizlerle Fransızların Irak, Anadolu ve Suriye'de İslama karşı yaptıkları mezalimlerden bahseden bildirimleri ulaştırmıştır. Şamar Aşireti Şeyhi As ibni Ferhan Paşa'yı ve oğullarını birer silahla taltif ederek, hükümete bağlı tutmuştur. Cebve Aşiretinin de Fransızlar yerine Türk Hükümetine bağlı kalmasını sağlamıştır. İngilizler ve Fransızlar ise bu aşiret reislerine maaş tahsis ederek kendilerine bağlamaya çalışmışlardır⁵⁹.

İngilizler Şeyh Mahmud Berzenci'ye rakip diye Seyit Taha Şimzini'yi desteklemişlerdir. Bazı aşiretleri kendilerine bağlamakta aşiret reisleri arasındaki rekabet ve çekişmelerden de faydalanmışlardır⁶⁰.

Irak Hükümeti de Türk taraftarı bazı aşiret yanlılarını kendi tarafına çekmek amacıyla onlara maaş bağlamıştır. Bu amaçla Irak Hükümeti, Şammar Aşiretinin önde gelen şeyhlerinden Deham el-Hadi'ye aylık bağlamıştır⁶¹.

Irak'ta Arap Kuvâ-yı Milliyesi ile Ankara Hükümeti arasında ortak düşman olan İngilizlere karşı işbirliği vardı. Ankara Hükümetinin idare ve talimatı ile hareket eden bu Arap kuvvetleri, İngilizleri Irak'ta çıkarmak için gereken hazırlık ve önlemleri almaya çalışmışlardır⁶².

⁵⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, s.425.

⁵⁶ ATASE Arşivi, Kutu No:393, Gömlek No:184, Belge No:184-1

⁵⁷ ATASE Arşivi, Kutu No:348, Gömlek No:121, Belge No:121-1

⁵⁸ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara, 1992, s.79.

⁵⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, Ankara, 1980, s.553-554.

⁶⁰ Qassam KH. Al-Jumaili, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, (Yayıma Hazırlayan: İzzet Öztoprak), Ankara, 1999, s.83.

⁶¹ Qassam KH. Al-Jumaili, *a.g.e.*, s.81.

⁶² *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C.I, Eskişehir, 1992, s.214.

Nihad Paşa'nın girişimleri sonucunda Basra'ya kadar olan Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki sahada Osmanlı taraftarlığı artarak, İngilizlere karşı şiddetli direniş faaliyetleri olmuştur. Öyle ki, Irak İhtilal Heyeti'nin Necef'te geçici bir hükümet kurma girişimi olmuştur. Musul'daki ihtilal cemiyetlerinden gerekse Necef'teki bu geçici hükümetin Ankara Hükümeti'nden istekleri ile ilgili dilekçeleri Büyük Millet Meclisi'ne iletilmiştir. Irak'ta Diyarbakır'a gelen bir heyet Irak ve Musul'da Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Irak İslam Hükümeti kurulması ve başına da Osmanlı şehzadelerinden birinin getirilmesi istenmiştir. Ayrıca şehzadenin gelmesi beklenerek, o gelinceye kadar niyabet yoluyla Şeyh Sünusi Hazretlerinin idare etmesi kararlaştırılmıştır. Ancak gerek Şeyh Sünusi'nin gelmekte gecikmesi ve gerekse Irak ihtilali maddi yönden tam olarak desteklenememesi nedeniyle İngilizlere karşı Necef Hükümeti başarısız olmuştur⁶³.

Özdemir Bey, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'de faaliyet göstermesi amacıyla bölgeye gönderilmiş ve Revandiz merkez yapılarak, İngilizlere karşı mücadele etmesi istenmiştir. Milli Mücadeleciler bu dönemde İngilizler ve onlara menfaati için yardım eden Faysal'ın politikaları ile Müslümanların parçalandığı, Faysal'ın Irak'ta olduğu müddetçe huzurun sağlanamayacağı, Arapların kendi bağımsız hükümetlerini kurmaları gerektiği yönünde bölgede propagandalar yapmıştır⁶⁴.

Faysal'ın Irak'ta hükümet kurmasına rağmen oradaki aşiretler ve halk Anadolu'daki Hükümete bağlı olduklarını devamlı surette vurgulamışlardır. "Musul Vilayeti Faysal Hükümeti tabiiyetini kabul etmediği gibi, İngiliz himayesinde müstakil bir hükümet teşkili hakkındaki İngiliz tekliflerini de red ederek, Hükümet-i Osmaniye camiasına girmekten başka sureti tesviye kabul etmeyeceklerini İngilizlere bildirmişlerdir"⁶⁵.

Ortadoğu bölgesindeki Araplarla Türkler arasında ortak düşman İngiliz ve Fransızlara karşı işbirliği kurulma çalışmaları bölgedeki İngiliz ve Fransız askeri ve sivil memurlarının uykularını kaçırmaya başlamıştır⁶⁶.

Irak'taki halk, aşiret reisleri ve Arap milliyetçileri arasında büyük bir Türk sempatisi oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu guruplarla devamlı olarak temas halinde olmuştur. Araplar arasında Türk hâkimiyetine tekrar girmek, Türklerle konfederasyon kurmak ve Arap bağımsızlığını sağlamak gibi fikirler oluşmuştur⁶⁷.

⁶³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, s.562-563.*

⁶⁴ *ATASE Arşivi, Klasör No:1676, Dosya No:29-408, Fihrist No:1-5*

⁶⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, s.563.*

⁶⁶ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.191.

⁶⁷ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.80.

Türk propagandası Irak'ın güneyine kadar ulaşmıştır. Şamiye Şeyhleri, Mustafa Kemal Paşa'ya yazı yollayarak yardım isteğinde bulunmuşlardır. Ahmed Şerif de Türk taraftarı propaganda faaliyetlerini sınır kesiminde yoğunlaştırmıştır. Sünusi bölgedeki aşiret reislerine gönderdiği mektuplarla onları İngilizlere karşı Türklerle birleşmeye davet etmiştir. Müntefik Şeyhi Acemi Paşa Sadun Türk taraftarı olarak, İngilizlere karşı hareket etmiştir⁶⁸.

İngilizler Şeyh Mahmud'u kendi taraflarına çekmişlerse de bu uzun süreli olmamıştır. Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye dönerek kendi hükümetini ilan edip, başına buyruk hareket etmesi bölgedeki aşiretler ile Türkleri rahatsız etmiştir. Şeyh Mahmud'un davranışları Kral Faysal'ı da rahatsız etmiştir⁶⁹.

Irak'ta Kral olan Faysal da bölgede Türk nüfuzunun artmasından oldukça tedirgin olmuştur. Kuzeyden gelecek bir Türk saldırısından çekinmiştir⁷⁰.

Şammar Aşireti Şeyhi Abdülkerim Musul'a yakın çöle hakim olduğundan dolayı Irak'ta da etkili olmuştur. Ayrıca Şammar Şeyhi Türk taraftarı olup, TBMM Hükümetine olan bağlılığını da sıkça dile getirmiştir⁷¹.

Irak ve İran'daki Şiilerin mutemidi olan Şeyh Mirza Muhammed Tafi, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Mektupta; Irak halkının Osmanlı bayrağı gölgesinde yaşamak, ölmek istedikleri, düşmanı Irak'ta çıkarmak zamanının geldiği ve bu amacın sağlanması için Irak'a Arapça bilen on kişi ile devamlı olarak beyannameler gönderilmesini istemiştir. Bu mektup 13. Kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiştir⁷².

Irak ve Musul'da İngilizlere karşı direniş gösteren aşiretlere gereken desteği Mustafa Kemal Paşa yapmıştır. İngilizlere karşı savaşan aşiretlerin Türk taraftarlığını devam ettirmek amacıyla Musul Vilayetine hem adam hem de para gönderilmesini 13. Kolordu Kumandanlığı istemiştir. Bunu üzerine gerekli yardımın sağlanması için hemen harekete geçilmiştir⁷³.

İngilizler Irak sınır kesimindeki aşiretleri Türkler aleyhine kışkırtmış ve onları kendi taraflarına çekmek için para desteği vermişlerdir. Milli Mücadeleciler İngilizlerin bu politikalarını 13. kolordu Kumandanlığı vasıtasıyla takip etmiş ve gerekli önlemleri

⁶⁸ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.74-75.

⁶⁹ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.101.

⁷⁰ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.47.

⁷¹ ATASE Arşivi, Dosya No:215A-214, Klasör No:1626, Fihrist No:4-2

⁷² ATASE Arşivi, Kutu No:116, Gömlek No:19, Belge No:19-2.

⁷³ ATASE Arşivi, Kutu No:100, Gömlek No:49, Belge No:49-1.

almıştır⁷⁴. Kral Faysal da Türkiye sınırına yakın kesimlerdeki aşiretleri Türkler aleyhine kışkırtmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kazandığı her zafer Kral Faysal'ın endişesini bir kat daha arttırmıştır. Faysal, Irak halkının Mustafa Kemal Paşa yanlısı temayülünü önlemek amacıyla askeri güç kullanılmasını İngiliz yetkililerden istemiştir⁷⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın ülkesinde sömürgecilere karşı başkaldırması ve savaşması Irak'ta büyük itibar görmesini sağlamıştır. Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa'ya olan sevgiden dolayı bazı tüccarlar kibrit ve sigara kağıtları üzerine O'nun resmini basarak ticari revaç sağlama yönüne gitmişlerdir⁷⁶.

İngilizler Musul Vilayetindeki Ermeni ve diğer Hıristiyan gurupları da Türkler aleyhine kışkırtmış ve onları silahlandırmışlardır. İngilizlerce silahlandırılan Ermeni ve yerli Hıristiyan diğer unsurlar Cizre kazasına tabi Silopi nahiyesine bağlı köylere baskınlarda ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır⁷⁷.

İngiltere, Asya Müslümanları Federasyonu'nu içinde çöktrebilmek için de bu ittifakı oluşturan Ortadoğu milletlerini birbirine düşürme planları yapmıştır. İngiltere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bazı aşiretleri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı harekete geçirebilirse bu ittifakın yıkılacağını düşünmüş ve o yönde çalışmıştır. Faysal, Irak'ta Arap milliyetçileri ile değil, tacını borçlu olduğu İngiltere ile ortak hareket etmeye başlamıştır. Faysal İngilizleri ikna etmek için de Mezopotamya Yüksek Komiseri Cox'a şöyle demiştir:

“Arap milliyeti doğrultusundaki şahsi düşüncelerime rağmen, ben İngiliz siyasetinin bir aracıyım (oyuncağıyım). Benimle majestelerinin Hükümeti aynı gemideyiz, beraber batır, beraber yüzeriz”⁷⁸.

1922 Yılından itibaren Türklerin Anadolu'da kazandıkları zaferlerin etkisiyle Irak'taki Türk propagandası güçlenmiştir. Bu dönemde Irak'ta kurulan hükümetler İngilizlerin de etkisiyle kendi otoritelerinin kurulmasının önünde Mustafa Kemal Paşa taraftarlığını engel olarak görmüşlerdir. Sadun Hükümeti, İngiliz Yüksek Komiseri ile işbirliği içerisinde Türk taraftarı basın yayını kapatmış ve Türk taraftarı yazıların ülkeye girişini engellemiştir⁷⁹.

İngiltere, Musul ve çevresinde bir Kürdistan ve Nasturi devleti ve bir Ermeni

⁷⁴ ATASE Arşivi, Kutu No:109, Gömlek No:91, Belge No:91-2.

⁷⁵ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.48-49.

⁷⁶ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.106.

⁷⁷ ATASE Arşivi, Kutu No:109, Gömlek No:97, Belge No:97-2.

⁷⁸ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.85, 88.

⁷⁹ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.52, 55.

devleti kurarak islam devletlerinin Türklerle olan irtibatını kesmeye çalışmıştır⁸⁰.

Musul'daki liderler ile Bağdat Partisi, İslam akımını destekleyerek, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye'nin tarafını tutmayı tercih etmişlerdir. Kahire'deki İngiliz temsilcisi Albay Meinertzhagen'e göre, Suriye, Filistin ve Irak'taki bağımsız partiler de birleşerek Pan-İslamist ve Türklerden yana bir politika izlemişlerdir⁸¹. Irak'taki önemli din adamlarının çoğu da Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen fetvalar çıkarıp, Irak Müslümanlarını Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine destek olmaya çağırılmışlardır⁸².

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Irak'ın mandaları altında olduğundan dolayı Kral Faysal veya temsilcisinin Ankara ile müzakereye girişmesinin İngiltere'yi bağlayacağı belirtilerek endişe dile getirilmiştir. İngiltere direk olarak Irak Kralı Faysal ile Ankara arasında görüşmelerin yapılmasına karşı çıkmıştır.

Türk heyeti Lozan görüşmelerinde etnik, tarihsel ve Misak-ı Milli'ye göre Musul'un Türkiye toprakları içerisinde kalması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak Lord Curzon karşı çıkarak, Musul'un Türkiye'ye verilmesi halinde Bağdat, hatta bütün Irak'ın kaybedileceğini, Arapların hayal kırıklığına uğrayacakları ile İngiltere'nin Doğu politikasının çökeceğini ileri sürmüştür⁸³.

Türkiye, Musul işgal edildiği sırada da Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak bu işgalin gerçekleştiğini dile getirmişti. Çünkü Mondros Mütarekesinden sonra Ali İhsan Paşa'nın, Osmanlı Hükümeti'nin talimatı üzerine 10 Kasım 1918'de Musul'dan Nusaybin'e doğru çekilmesi ile İngilizler Musul'u işgal etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa 28 Aralık 1920'de Ankara'da Ziraat Okulu'nda yaptığı konuşmada, Musul'un Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak işgal edildiğini dile getirmişti. Bölge halkı İngilizleri iyi karşılamadığından dolayı Lozan Antlaşması yapıncaya kadar da İngilizler Kerkük ve Süleymaniye'ye tam olarak hakim olamamışlardır⁸⁴.

6 Aralık 1922'de Türk delegesinden Rıza Nur Bey, Curzon'u otelinde ziyaret ederek, Musul konusunda bir görüşme yapmıştır. Daha sonra 10 Aralık 1922'de İsmet Paşa, Curzon'la Musul meselesini görüşmüşse de O'da olumlu bir sonuç alamamıştır⁸⁵.

Irak Ordusundaki subaylar Lozan görüşmeleri sırasında Musul sorununu ön plana çıkararak, böylece dikkatleri Türk düşmanlığı üzerine çekmeye çalışmışlardır. Öyle ki,

⁸⁰ ATASE Arşivi, Klasör No:1676, Dosya No:29-408, Fihrist No:1-7.

⁸¹ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.192.

⁸² Qassam KH. Al-Jumaili, *a.g.e.*, s.116.

⁸³ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.210, 280.

⁸⁴ E. Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000, s.311-312.

⁸⁵ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.105-106.

Nuri Sait, 1923 yılı şubatında Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı Vekili olarak Musul'da askeri mevkileri ziyareti sırasında şunları söylemiştir:

“Ordu adamları; Irak'ta milli ruh taşıyanların, zayıf olduklarını sananlara ispat edecektir ki, bu kişilerin görüşleri yanlıştır ve bu ülke halkının yurtseverliği, Türklerin yurtseverliğinden ve yeteneklerinden geri kalır değildir”⁸⁶.

Lozan'da Türkiye ile İngiltere Musul üzerinde anlaşamayınca anlaşmanın 3. maddesine göre: Türkiye ile Irak arasındaki sınır bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla belirlenecekti. Taraflar uzlaşmazsa sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti⁸⁷.

Faysal, Lozan'da Musul sorununun tam olarak çözülememesinden dolayı büyük üzüntü duymuştur. Bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

“Musul sorunu askıda kaldıkça, bu barış sonuçlarını bizce gönül rahatlığı içinde karşılamak kolay değildir”⁸⁸.

3. Atatürk'ün Emperyalist Güçlere Karşı Afganistan'la İşbirliği Politikası

Türk Afgan dostluğu I. Dünya Savaşı sonunda Cemal Paşa'nın bir grup Türk subayı ile birlikte Afgan ordusunu eğitmeye başlaması ile birlikte işbirliğine dönüşmüştür. Atatürk'ün de bu dostluğu ilerletmeye çalışması Türk-Afgan dostluğunun daha da kuvvetlenmesini sağlamıştır⁸⁹.

Atatürk, Yüzbaşı Abdurrahman Samadani Bey'i 18 Ağustos 1920 tarihinde Afganistan temsilciliğine atamış ve Afganistan Kralı Amanullah Han'a gönderdiği mektupla da ortak düşman olan İngilizlere karşı mücadele için işbirliği yapmayı önermiştir⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Aralık 1920'de Fevzi Paşa'ya verdiği bir talimatla Afganistan'a bir Türk askeri heyetinin gönderilmesini istemiştir. Bu heyetin Afganistan'ın adamları gibi gözükp, Türk Hükümetine bağlı olmaları, kendilerini sevdirmeleri ve Afganistan'da İslam ve Türk menfaatlerine hizmet edecek bir partiye iş başına getirebilecek kadar güçlü bir mevki edinmelerini istemiştir⁹¹.

1 Mart 1921 tarihinde yapılan Türk-Afgan Antlaşması ile Afganistan'ı tanıyan ilk

⁸⁶ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.69.

⁸⁷ Ömer Kürçüoğlu, *a.g.e.*, s.288.

⁸⁸ Qassam KH. Al-Jumaily, *a.g.e.*, s.50.

⁸⁹ Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.117.

⁹⁰ Ersin Çelikkanat, “Afganistan'da Amanullah Han Dönemi ve Türkiye-Afganistan İlişkileri (1919-1929)”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 2008, s.225-226.

⁹¹ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C.I, s.218-219.

devlet Türkiye olmuştur⁹². İki ülke aralarında işbirliği yapmayı ve dayanışma içerisinde olmayı kararlaştırmışlardır. Türkiye Afganistan'a kültürel alanda yardım etmeyi öğretmen ve subay göndermeyi kabul etmiştir⁹³. Ayrıca Doğu'yu istila edecek emperyalist bir devlete karşı ortak hareket etmek kararlaştırılmıştır⁹⁴. Tarihte ilk kez bir antlaşma ile Doğu uluslarının uyanışından, onların bağımsızlık ve özgürlüğünden bahsedilmiştir⁹⁵.

Atatürk kendisinin Ortadoğu bölgesindeki ülkelerle olan ilişkilerindeki asıl amacının bu ülkelerin modernleşmesi, gelişmesi ve bağımsızlık hakkının tüm Müslüman milletlere verilmesinden yana olmuştur. Atatürk Philadelphia muhabirine 1921 yılında verdiği cevapta Afganistan ile olan ilişkilerin de bu amaçlı olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Biz tabiatıyla bütün Müslüman devletlerle son derece dostane ilişkiler içindeyiz. Afganistan Emirinin vaki daveti üzerine Afgan Ordusunun modernleştirme çalışmalarını yapan Türk subaylarına katılmak üzere yakında önemli bir Türk askeri misyonu da Kabil'e gidecektir. Yukarda da belirttiğim gibi auto-determination hakkının bütün Müslüman milletlere tanınmasını görmek benim en büyük arzumdur”⁹⁶.

Antlaşmanın yapılmasının hemen akabinde Afganistan Elçisi Ahmet Han 21 Nisan 1921 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. 10 Haziran 1921'de Afganistan elçiliğinin açılışına Mustafa Kemal Paşa da katılarak, Afgan bayrağını göndere bizzat kendisi çekmiştir. Afganistan'a Türk elçisi olarak görevlendirilen Fahrettin (Türkan) Paşa ise ancak 25 Haziran 1922'de Afganistan'a ulaşmıştır⁹⁷.

Afgan Emiri Amanullah Han, 13 Temmuz 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı yazı ile Afganistan askeri sistemini düzenlemek amacıyla bir askeri heyet gönderilmesini istemiştir⁹⁸.

Türk-Afgan ittifakı İngiltere'yi endişelendirmiştir. Türk-Afgan ittifakı Türkiye'nin Ortadoğu politikası gerekse Asya İslam uluslarının uyanışı açısından önemli bir gelişmeydi. Mustafa Kemal Paşa, Sultan Ahmet Han'ı kabulü sırasında Ahmet Han; “Afganistan tarafından büyük birader olarak düşünülen Türk milleti için bunun pek tatlı bir görev olduğunu ve bu konuda her türlü fedakârlığın memnuniyetle yerine

⁹² Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.117.

⁹³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s.574: Mehmet Gönlübol-Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I, Ankara, 1982, s.93.

⁹⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap, İstanbul, 1996, s.184.

⁹⁵ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara, 1989, s.24.

⁹⁶ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C.I, s.275.

⁹⁷ Ersin Çelikkanat, *a.g.m.*, s.229.

⁹⁸ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C.I, s.341-342.

getirileceğini” söylemiştir. Türkiye Afganistan ilişkileri o derece gelişmiştir ki, Afganistan Kurtuluş Savaşı sırasında İngiltere’yi protesto etmiştir⁹⁹.

Afganistan Elçisi Ahmet Han, Kurtuluş Savaşı boyunca Türk basını, halkı ve yetkilileriyle sürekli irtibat halinde olmuştur. Milli Mücadelenin ateşli savunucularından biriydi¹⁰⁰. Sultan Ahmet Han, Amanullah Han’ın İngilizlere söylediği şu sözleri TBMM’ne duyurmuştur: “Türkiye’ye karşı ne kadar iyi davranırsanız, Afgan ulusunun kalbini de o oranda kendi lehinize kazanırsınız. Türkiye’yi ve İslam dünyasını rencide eden bir ulusun Afganlılardan dostluk beklemesi yanlış olur. Bütün İslam dünyasının gözü ve lideri olan Türkiye’ye karşı suikastlara devam eden devletler, iyice bilsinler ki, bu hareketlerinin cezasını çekeceklerdir”.

Amanullah Han, Türk Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra bu mücadelenin kazanılmasında önemli hizmetleri olan 50 komutana ve Mustafa Kemal Paşa’ya nişanlar göndermiştir. Afganistan en büyük nişanını Mustafa Kemal Paşa’ya hediye etmiştir¹⁰¹.

Afganistan Hükümdarı Amanullah Han Atatürk hayranı bir kişiydi. Türkiye’de Atatürk’ün yaptığı reformları yakından izleyerek onları kendi ülkesinde de uygulamaya çalışmıştır. Atatürk de Afganistan ile ilişkilerimize önem vererek, büyükelçi olarak Medine Muhafızı General Fahrettin Paşa’yı göndermiştir. Kabil’de Türk hocaların girişimi ile bir Tıp Fakültesi açılmıştır. Afganistan ile Türk diplomatlar uluslararası ilişkilerde ortak hareket etmişlerdir. Öyleki Afganistan’ın temsilcisi olmayan yerlerde Afgan menfaatlerini Türk elçilikleri ve konsoloslukları kurmuştur¹⁰².

Türkiye ile Müslüman ülkeler arasındaki işbirliği Panislamist politikanın bir sonucu değildi. Afganistan’ın Ankara’daki Büyükelçisi 1922 yılında bu konuda şunları söylemiştir:

“Biz Müslümanlar, Türk davasını kendimizin sayarız. Fakat bu demek değildir ki, biz panislamistiz. Çünkü gerçekte panislamizm yoktur”¹⁰³.

Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yapılan savaşın zaferle neticelenmesi Afganistan’da büyük bir sevinç yaratmıştır. Büyük zafer Afganistan’da milli bayram gibi kutlanmıştır. Afgan Kralı Amanullah Han Türk zaferi dolayısıyla sarayda bir tören düzenlemiştir. Afgan Kralı, Türk Büyükelçisi Fahrettin Paşa (Türkan) ve Mustafa Kemal Paşa’yı kutlayan şu sözleri söylemiştir:

⁹⁹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.230-231.

¹⁰⁰ Ersin Çelikkanat, *a.g.m.*, s.230.

¹⁰¹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.232.

¹⁰² Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.191.

¹⁰³ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.83.

“Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Ankara Hükümeti sayesinde, Türk ırkı, dünyanın öteki milletleri arasında yaşamaya hakkı olduğunu kahramanca gösterdi. Türk ordusunun kahramanlığı sayesinde Türk vatani hürriyete kavuştu. Bütün uygar dünya bugün Türklere karşı en derin saygı beslemektedir”¹⁰⁴.

4. Atatürk'ün İşgalci Güçlere Karşı Mısır Politikası

Türk kamuoyu, Mısırlı milliyetçiler ile İngilizler arasındaki mücadelelerde Mısır'ı desteklemiştir. Bu sırada Yeni Gün gazetesi Vatan Partisi Başkanı Sait Zağlol Paşa ile ilgili haberleri yayınlamak Mısır milliyetçilerini desteklemiştir. Mısır'daki halk isyan edip, gösteriler düzenlediğinde Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa lehinde bağırarak yürümüşlerdir. Türk zaferi Mısır'da büyük bir sevinç yaratmıştır.

Saltanatın kaldırılması Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkileri bozmamıştır. Mısırlılar hilafetin yeni durumunu kabul etmişlerdir. El-Ahram Gazetesi saltanatın kaldırılmasını onaylayan şu yorumu yapmıştır:

“Türkiye'yi yok olmaktan kurtaran TBMM, kuvveti milletin elinde tutmak için saltanatı kaldırmaktan başka bir yol bulamamıştır. Böylece iki kuvvet kazanılmış oluyor: Biri hilafet kuvveti, diğeri Türkiye'de uygulamada olan millet kuvveti. Saltanatın hilafetten ayrılması gerekiyordu. Hükümeti, İslamiyetin hiçbir şekilde faydalanamayacağı bir şekilde bağlamakta ne sebep vardı? Bir felaket anında hilafet devleti kurtaramaz, fakat devlet hilafeti koruyabilir. İslamiyet için her halde yanı başında kuvvet ve kudret sahibi bağımsız ve uygar bir İslam devleti bulunan hilafet, vücuduna hastalık bulaşmış bir saltanata dayanan hilafetten çok hayırlıdır”.

El-Ezher öğrencileri Abdülmecid'in halife seçilmesini tebrik ederek, Halife Ömer devri gibi olmasını dilemişlerdir. Yani Mısır Hilafetin yeni şeklini onaylayarak, bağlılıklarını bildirmiş oluyorlardı.

Milli Mücadele döneminde Mısır'dan yaralı gaziler için 32 sandık halinde eşya Kızılay'a gelmiştir. Mısır'da bulunan Bolu havalisi halkından açlıkla uğraşan Türk vatandaşları da 100 bin İngiliz sterlini para yardımı göndermişlerdir¹⁰⁵.

Türk Kurtuluş Savaşının zaferle neticelenmesi Mısır'da sevinçle karşılanmıştır. Bazı Mısırlı gençler Türk ordusu saflarında çarpışmak istemişlerdir. Fransa'da okuyan Mısırlı öğrenciler de bu sevince katılarak, Toulouse şehrindeki Mısır Öğrenci Derneğinin Paris temsilciliğine gönderdiği telgrafta: “Türk zaferi haberini büyük sevinçle karşıladık.

¹⁰⁴ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.33.

¹⁰⁵ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.238-240.

Sizin kişiliğinizde Türk kardeşlerimizi ve Doğu'nun kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kutluyoruz" denilmiştir. Mısır basını da Mustafa Kemal Paşa'yı "İslamın şampiyonu" olarak alkışlamıştır. Mısır Kadınlar Derneği Kurucu Başkanı Lebibe Ahmet, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndererek, İngilizlerin tüm Doğu'yu tehdit ettikleri, Türk zaferinin ise bu tehdidi önlediğini vurgulayarak, bu zaferin tüm İslam dünyasını kurtardığına işaret ederek şöyle demiştir: "Paşa Hazretleri, kalbimizden taşan şükran-ı minnettariyi siz İslamın halaskarına (kurtarıcısına) izah etmeye gerek görmüyoruz. Çünkü Müslüman kudreti temsil eden Türk vatanına bizi bağlayan duygularımızı biliyorsunuz"¹⁰⁶.

5. Atatürk'ün Emperyalist Güçlere Karşı İran Politikası

Osmanlı Devleti döneminde çok iyi olmayan Türk İran ilişkileri Milli Mücadele döneminde gelişmeye başlamıştır¹⁰⁷. İran, TBMM Hükümetini Kurtuluş Savaşı sırasında 22 Haziran 1922'de tanıdığını açıklayarak, Ankara'ya büyükelçi göndermiştir. İlk Türk Büyükelçisi Muhittin Paşa da 1923 yılı şubatında Tahran'da göreve başlamıştır¹⁰⁸. İngiltere'nin İran üzerindeki nüfuzu bu ülke ile olan ilişkilerimizin gecikmesine neden olmuştur. İran elçi olarak Ankara'ya Mümtazü'd, Devlet'i göndermiştir. Türkiye İran ilişkileri ile ilgili olarak Mümtazü'd-Devlet şunları söylemiştir: "Türkiye Hükümeti ve milleti ne kadar mutlu ve bahtiyar olursa, biz de o kadar memnun oluruz. Şimdiye kadar birbirimizin ağlama ve gülme seslerini duymadık. Fakat şimdiden sonra duyacağımızı ümit ederim". Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretinde de Müslümanların kardeşliğini dile getirmiştir¹⁰⁹.

Atatürk Tahran'a elçi olarak sevgi ve güvenini kazanmış olan Memduh Şevket Esendal'ı göndermiştir¹¹⁰.

İran kamuoyu Türk zaferini büyük bir memnuniyetle karşılayarak, Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik ve gönderilen hediyeleri takdim için İran Savaş Bakanı Başyaveri Sadık Han Sakar Nizam'ı göndermiştir. Sadık Han Sakar Nizam, Mustafa Kemal Paşa'ya övgülerde bulunmuştur. İran basını kurtuluş savaşının zaferle sonuçlanmasından duyulan sevinci şöyle ifade etmiştir:

"Yunan tarihi, bir defada 90 bin esir vermeyi, o kadar ganimet ve savaş malzemesi

¹⁰⁶ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.35-36.

¹⁰⁷ Ahmet Özgiray, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, 2000, s.297.

¹⁰⁸ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.187 İsmail Soysal, *a.g.e.*, C.I, s.274.

¹⁰⁹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.240.

¹¹⁰ Aptülahat Akşin, *a.g.e.*, s.192.

terk etmeyi kaydetmemektedir. Bugün İslam dini tazelenmektedir. İslam'ın bayrağı, büyük devletlerin ve milletlerin burçları üzerinde dalgalanmaktadır. Biz İranlıların bugünkü mücadelesi, sevincimizi göndermektir. Sevinelim, şad olalım. Alimlerimiz, büyüklerimiz zafer namazı için halkı hazırlamalı, bıkkın insanlarla dolu olan İran Meclisi, Mümtazü'd—Devlet vasıtasıyla bu şevk ve sevincimizi TBMM'ne duyurmalıdır. Bugünler, İslam'ın fetih ve zafer bayramıdır”.

Yeni İran elçisi İshak Han da Türkiye için sürekli başarı dileyerek, iki ülke ilişkilerinin samimi bir şekilde geliştiğine deyinmiştir¹¹¹.

6. Atatürk'ün Ortadoğu'da Diğer Bölge Halklarıyla İlişkileri

Anadolu'da başlamış olan Milli Mücadele hareketi Ortadoğu bölgesindeki tüm alanlarda etkili olmuştur. Öyleki, saltanatın kaldırılmasından sonra da Ortadoğu'da bulunan Devletlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne olan sempatisi devam etmiştir. Beyrut'ta yayınlanan El-İkbal Gazetesi “saltanattan hilafetin ayrılmasını sağlayan halifeyi siyasi tartışma ve entrikaların dışına çeken TBMM ile Türkiye'nin ve bütün İslam dünyasının iftihar edebileceğini” yazarak destek vermiştir.

Filistin bölgesindeki Araplar da İngiliz zulmü ve emellerinden dolayı Türklere ve Türk yönetimine özlem duymuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri Kudüs'teki halk tarafından kapışılmıştır.

Hicaz'daki Araplar, Şerif Hüseyin'in İngilizlerle ortak hareketi ile kötü idaresini gördükten sonra Türk idaresini aramaya başlamışlardır. Bu sırada Şerif Hüseyin idaresinden memnun olmayan ve Türk idaresini arayan Hicaz halkı Türkleri kurtarıcı olarak görerek, Türklerin zaferinden dolayı sevinç duymuşlardır. Ancak Şerif Hüseyin yasakladığından dolayı bu sevinç ve zaferle ilgili olarak basında bir tek haberin çıkmasına izin verilmemiştir¹¹².

Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin başarıları tüm engellemelere rağmen Arabistan Yarımadası da dahil olmak üzere tüm İslam ülkelerine yayılmıştır. Hail'deki İbn-i Reşid temsilciler göndererek, İngilizlere ve İbn-i Suud'a karşı himaye edilmelerini istemiştir¹¹³.

Trablusgarb basını Anadolu'daki milli mücadele hareketini desteklemiş ve halkı Anadolu'ya yardıma çağırmıştır. Bu sırada Kızılay için 40 bin franklık parasal yardım toplanmıştır¹¹⁴.

¹¹¹ Nurettin Gülmez, *a.g.m.*, s.241.

¹¹² Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.242-244.

¹¹³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.III, s.564.

¹¹⁴ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.244.

7. Atatürk'ün Ortadoğu Halklarının Bağımsızlığı İçin Lozan'da Yaptığı Girişimler

Atatürk Milli Mücadele döneminde Ortadoğu milletlerinin bağımsızlığı için büyük çaba göstermiş ve bu yönde de Ortadoğu milletlerine öncülük etmiştir. Atatürk Philadelphia muhabetine 1921 yılında verdiği cevapta hiçbir zaman Panislamizm politikası takip etmediklerini, dünyanın yarısını veya dörtte birini fethetme niyetlerinin olmayıp asıl amaçlarını Misak-ı Milli hedeflerini gerçekleştirmek olduğunu açıkladıktan sonra tüm milletlerin kendi kaderlerini belirlemesinden yana olduğunu, onun için de Müslüman dünyasının da bu hakka sahip olduğu takdirde savaşmaya gerek kalmayacağını şöyle ifade etmiştir:

“Biz bilakis, sadece milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri prensibinin Müslümanlar dahil bütün milletlere samimi bir şekilde tatbik edilmesi halinde insanlığı harbin felaketlerinden kurtarabileceğine inanıyoruz.

Sanırım her millet gibi her fert vicdan hürriyetinden tam olarak istifade etmelidir. Bu prensip, “bir millet şayet Müslümansa bağımsızlığa hakkı yoktur” şeklinde düşünen düşmanlarımız tarafından maalesef çiğnenmiştir.

Halen Suriye’de, Irak’ta ve Anadolu’da cereyan eden hadisat ileri sürdüğüm bu hususun en güzel bir delilidir.

Bizim dinimiz İslamıdır. İslamlık dogmatik kısmı dışında nazara alınırsa en geniş anlamı ile bir müsamaha temeline istinat eden sosyo-politik bir sistemden başka bir şey değildir ve ferdiyetçilik ile komünizm arasında orta bir yol teşkil etmektedir.”¹¹⁵

Mustafa Kemal Paşa 7 Temmuz 1922’de yaptığı bir açıklamada: “Eğer bugün Türkiye’nin giriştiği savaşım yalnız kendisi için olsaydı, bu daha kısa daha az kanlı ve daha çabuk bitirilmiş olurdu. Türkiye’nin savunduğu dava tüm mazlum halkların, tüm Doğu’nun davasıdır” demiştir¹¹⁶.

Lozan Antlaşması ile ilgili görüşmeler başladığı zaman Ortadoğu bölgesindeki liderler Türkiye’den yardım istemişlerdir. Mısır yurtseverleri de Ankara’ya gelerek Atatürk’ten Mısır’ın bağımsızlığı için yardım istemişlerdir. Konferansta Mısır’dan heyet olmadığından dolayı kendi davalarının Türkiye tarafından resmen dile getirilmesini talep etmişlerdir. Mısır’daki iki rakip parti olan Vaft ve Vatani Partisi bu amaçla Ankara’ya heyet göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu heyetlerle görüştüktan sonra 30 Aralık 1922’de İsmet Paşa’ya şu telgrafi çekmiştir:

¹¹⁵ Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C.I, s.274-275.

¹¹⁶ İsmail Soysal, a.g.m., s.119-120.

“Doktor İsmail Sıtkı riyaseti altındaki Mısır Heyet-i Murahhasası ile görüştüm. Bu heyet ile Zaglul Paşa'nın riyaset ettiği heyet arasında pek mühim ve esaslı bir fark vardır. Zaglul Paşa'nın taraftarları, İngilizlerle uyuşarak bazı kuyud ve şerait tahtında (kayıt ve şartlar altında) bir istiklale razı oldukları halde, bu heyet (İsmail Sıtkı heyeti) bila kayd-ü şart (kayıtsız şartsız) Sudan dahil Mısır'da istiklal-i tama (tam bağımsızlığa) taraftardır. Mamafih konferansta müttehid (tek) bir cephe araz etmek için aralarında bir itilaf akdetmişlerdir (anlaşma yapmışlardır). Doktor İsmail Sıtkı Bey heyeti iki gün evvel Lozan'a müteveccihen Ankara'dan hareket etmiştir. Konferanstaki beyanatınız arasında bir vesile ve münasebet bularak Misak-ı Milli'nin birinci maddesine istinaden Mısır'ı da telaffuz buyurmanızı rica ederim”.

Görüldüğü gibi Atatürk Mısır'ın bağımsızlığını desteklemiş ve bu amaçla da İsmet Paşa'ya talimat vermiştir. İsmet Paşa da 21 Ocak 1923 günü Lozan Konferansında Arap ülkelerinin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesini ve bağımsızlıklarının kabul edilmesi gerektiği yönünde şöyle bir konuşma yapmıştır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye'nin sınırları dışında kalmış olan eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hiçbir niyet beslememekte olduğunu, daha önce de, birçok kez açıklamış bulunmaktadır... Bu temel ilkedен esinlenen Misak-ı Milli, 1.nci maddesinde, yalnız Arapların oturmakta oldukları toprakların kaderinin yerel (mahalli) halkın serbestçe açıklayacakları istekleri uyarınca düzenlenmesini öngörmektedir.

Türk temsilci heyeti... Mezopotamya, Hicaz, Mısır ve Suriye'nin, Türk sınırları dışında kalmış bütün öteki ülkeler gibi, kendilerine uygun görecekları yönetimi, özgürlük içinde seçmeye hakları olduğunu, resmen bildirmeyi bir ödev saymaktadır”¹¹⁷.

İsmet Paşa'nın böyle bir konuşma yapmış olması Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan, özellikle Suriye, Lübnan, Irak, Filistin-Doğu Ürdün ülkelerinde zorla uygulanan manda rejimlerini tanımadığını göstermektedir¹¹⁸.

Lozan görüşmeleri sırasında İsmet Paşa'ya telgraflar gönderen Filistin alimleri, gazetecileri ve tüccarları Türk Hükümeti himayesi altında bağımsızlık istediklerini bildirmişlerdir. Filistin Heyetinin bu istek dışında isteklerde buldukları takdirde onları temsilci olarak tanımadıklarını vurgulamışlardır¹¹⁹.

Türkiye, İngilizler tarafından tutuklanan Mısır Vaft Partisi lideri Zaglul Paşa ile

¹¹⁷ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.49-50.

¹¹⁸ İsmail Soysal, *a.g.m.*, s.120.

¹¹⁹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.243.

diğer vatanseverlerin serbest bırakılması için de devreye girerek, 24 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa'ya şu telgrafi göndermiştir:

“Afv-ı umumi meselesi müzakere edilirken Zaglul Paşa vesair mevkuf bulunan vatanperverlerin dahi afv-ı umumiden müstefid olmaları (yararlanmaları) hususunun müzakeratta teminini rica ederim”.

Görüldüğü gibi Türkiye Lozan'da kendi bağımsızlığı için büyük devletlerle mücadele ederken, Arapları da savunan ve onların kendi kaderlerini belirleme haklarının olduğunu dile getirip, tutanaklara geçiren tek ülke Türkiye olmuştur¹²⁰.

Atatürk 30 Ağustos 1923'te yapmış olduğu konuşmada harcanan bu çabaların ileride gerçekleşeceği hususunda da şöyle demiştir:

“Bugün uzaktan şafağın doğduğunu nasıl görüyorsam, tüm Doğu uluslarının uyandığını da öyle görüyorum. Birçok kardeş ulus henüz bağımsızlık ve özgürlüklerine kavuşmamıştır. Onların yeniden doğuşları, kuşkusuz, bir ilerleme ve gönenç arayışı olarak ortaya çıkacaktır. Bu uluslar, kendilerini bekleyen geleceğe kavuşmak için tüm zorlukları ve engelleri yeneceklerdir. Sömürü ve emperyalizm dünyadan atılacak ve onların yerini renk, din ve ırk farkı olmaksızın bir düzen ve işbirliği alacaktır”. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tür sözleri hem O'nu ileriye gören özelliğini yansıttığı gibi hem de Doğu toplumlarına O'nun bu sözleri mücadeleleri için umut kaynağı olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin sömürgeci devletlere karşı yaptığı başarılı mücadeleyi Ortadoğu'daki Arapların da kısa süre içerisinde yapamayacağını biliyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Ortadoğu bölgesindeki Arapları desteklemesi Batılı sömürgeci devletlerde endişe yarattığı gibi Araplarda da Batılı devletlere karşı mücadele fikrinin canlı tutulmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa Müslüman bu halkların da bağımsız olmalarını istiyordu. Türkiye'nin geleceği açısından Ortadoğu'da bulunan büyük devletlerin gerilemeleri ve bölgeden çekilmeleri önemliydi¹²¹.

Atatürk'ün Ortadoğu'da izlemiş olduğu politika Panislamizm politikası değildir. Böyle bir politikanın başarıya ulaşmasının da tarihi dönemler incelendiğinde mümkün olmadığını şöyle vurgulamıştır:

“Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk ayrılığı gözetmeksizin, bütün insanlığı içine alan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilacı olmak hevesleri konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü şahsi duygu ve

¹²⁰ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s.50-51.

¹²¹ İsmail Soysal, *a.g.m.*, s.120-121.

bağlılıklarını unutturup, onları tam bir kardeşlik ve eşitlik içinde birleştirerek, insancı bir devlet kurma teorisinin de kendine göre şartları vardır”¹²².

SONUÇ

Ortadoğu bölgesi coğrafi, ekonomik ve dini özelliğinden dolayı tarih içerisinde birçok istilalara uğramıştır. Bölgedeki milletler en huzurlu dönemlerini Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Bölge halkı Osmanlı Devleti'nin tüm idari, askeri, dini ve hukuki kurumlarında hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın görev almışlardır. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı devletlerin misyoner okulları ve propagandaları sonucunda milliyetçilik fikirleri Araplar arasında yayılmış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın bağımsız bir Arap Krallığı kurducağız vaadiyle Şerif Hüseyin liderliğinde Arap isyanı patlak vermiştir. Şerif Hüseyin liderliğindeki isyancılar ile Arap milliyetçileri savaş sırasında İngilizlerle birlikte hareket etmişlerdir. Böylece Türk-Arap ilişkileri bozulmuştur.

Savaş sonucunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarını İtilaf devletleri işgal etmiştir. İngilizler savaş sırasında vaat ettikleri Arap Krallığını kurmadıkları gibi tüm bölgede zulüm ve işkencelerde bulunmaya başlamışlardır. İngilizlerle beraber Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmalarından pişman olan Ortadoğu bölgesindeki Araplar bu sefer de Anadolu'da Milli Mücadele hareketini başlatan Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, Suriye, Irak, Ürdün, Filistin, Mısır, Afganistan ve İran'dan gelen yardım çağrılarını boş çevirmeyerek, bu bölgelerdeki liderlerle temasa geçmiştir. Türk Kuvâ-yı Milliyeciler Suriye ve Irak'taki Arap milliyetçileri ile Fransızlara ve İngilizlere karşı ortak mücadele edilmiştir. Ortadoğu bölgesindeki Fransızlar ve İngilizler Türk-Arap ortak işbirliği karşısında çok zor duruma düşmüşlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da kazandığı zaferler bölgedeki tüm milletler tarafından O'nun kurtarıcı olarak anılmasını sağlamıştır. Bölgedeki İngiliz ve Fransız manda idaresi altında olan tüm devletler Türkiye'nin kendilerini de kurtarmasını istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ise önce Misak-ı Milli sınırları içerisinde Türk bağımsızlığını sağlamayı hedef edinmiştir. Ancak bölgede bağımsızlık için mücadele eden Suriye, Irak ve Mısır'daki vatansever direnişçilere olan siyasi ve askeri yardımlarını da sürdürmüştür. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa tüm İslam dünyasını bir tek kendisinin kurtarması mümkün olmadığından bu görevin tüm Müslümanlarca yapılması fikrinde idi.

¹²² Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Ankara, 2000, s.299.

Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki insanlara İngiliz ve Fransız mandasında kurtularak bağımsız olmak fikrini aşlamış ve gerekli askeri desteği vererek onların kurtuluş umutlarının canlı kalmasını sağlamıştır. İngiltere ve Fransa bölgede Mustafa Kemal Paşa şahsında toplanan Türk sempatisini yok etmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Ortadoğu bölgesindeki tüm milletler Atatürk'ü bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.

Atatürk uluslararası arenada da bir tek Türklerin değil, bölgedeki tüm milletlerin bağımsızlık haklarını dile getirmiştir. Lozan Barış Antlaşmasında Türk heyetin başkanlığını yapan İsmet Paşa'ya verdiği talimatla önceden Osmanlı yönetimi altında olup da İngiltere ve Fransa işgaline uğrayan bölgedeki tüm ulusların bağımsızlık haklarını verilmesini dile getirmesini istemiştir. İsmet Paşa da Lozan Barış Konferansında yaptığı konuşmasında, Ortadoğu bölgesindeki tüm ulusların bağımsızlık haklarının verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

ATASE Arşivi, Kutu No:641, Gömlek No:60, Belge No:60-12.

ATASE Arşivi, Dosya No:29-154, Klasör No:599, Fihrist No:1-3, 4.

ATASE Arşivi Kutu No:946, Gömlek No:120, Belge No:120-1.

ATASE Arşivi, Dosya No:8-141, Klasör No:594, Fihrist No:31.

ATASE Arşivi, Kutu No:922, Gömlek No:200, Belge No:200-1.

ATASE Arşivi, Dosya No:25-2, Klasör No:11-68, Fihrist No:9.

ATASE Arşivi, Dosya No:239-462, Klasör No:1690, Fihrist No:26-1.

ATASE Arşivi, Dosya No:36-156, Klasör No:600, Fihrist No:8.

ATASE Arşivi, Dosya No:215A-214, Klasör No:1626, Fihrist No:4-2, 10, 11-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:746, Gömlek No:155, Belge No:155-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:393, Gömlek No:184, Belge No:184-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:348, Gömlek No:121, Belge No:121-1.

ATASE Arşivi, Klasör No:1676, Dosya No:29-408, Fihrist No:1-5.

ATASE Arşivi, Kutu No:116, Gömlek No:19, Belge No:19-2.

ATASE Arşivi, Kutu No:100, Gömlek No:49, Belge No:49-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:109, Gömlek No:91, Belge No:91-2.

ATASE Arşivi, Kutu No:109, Gömlek No:97, Belge No:97-2.

ATASE Arşivi, Klasör No:1676, Dosya No:29-408, Fihrist No:1-7.

2. TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.I, III, Ankara, 1980.

3. TETKİK ESERLER

AKÇORA, Ergünöz, "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.

AKŞİN, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 1991.

AL-JUMAILY, Qassam KH., *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, (Yayıma Hazırlayan: İzzet Öztoprak), Ankara, 1999.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Ankara, 2000.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C.I, Eskişehir, 1992.

ÇELİKKANAT, Ersin, "Afganistan'da Amanullah Han Dönemi ve Türkiye-Afganistan İlişkileri

- F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2010-20/1*
(1919-1929)", *Atatürk Haftası Armağanı*, Ankara, 2008.
- ERENDİL, Muzaffër, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Ankara, 1992.
- GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR, Cem, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, C.I, Ankara, 1982.
- GÜLMEZ, Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 1999.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.
- ÖKE, Mim Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara, 1992.
- ÖZGİRAY, Ahmet, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, 2000.
- RAFIK, Abdülkerim, "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926", (Çeviren Sabahattin Samur), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:88, İstanbul, (Şubat), 1994.
- RIZK, Yünân Lebib, "İki Dünya Savaşı Arasında Arp-Türk Münasebetleri", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul, 2000.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara, 2003.
- SARAY, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara, 2006.
- SARINAY, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1987.
- SOYSAL, İsmail, "İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Arap İlişkileri (1919-1939)", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul, 2000.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara, 1989.
- SÖKMEN, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, 1978.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk Dönemi İncelemeler*, Ankara, 2006.
- ŞİŞMAN, Adnan, "Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinin Başlaması ve İlk Diplomatik Temaslar", *Atatürk Uluslararası Kongresi 25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan*, C.I, Ankara, 2000.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.I, Ankara, 1980.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap, İstanbul, 1996.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000.
- YALÇIN, E. Semih, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-*, Ankara, 2000.
- ZEINE, Zeine N., *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Çeviren:Emrah Akbaş), İstanbul, 2003.